

НАПРЯМ 5. КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА НАРОДІВ ВЕЛИКОГО СТЕПУ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-585-6-54>

Березінська О. В.

*старший викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування
Міжнародного гуманітарного університету
м. Одеса, Україна*

ПІВНІЧНО-ПОНТІЙСЬКИЙ РЕГІОН ЯК ПЕРЕХРЕСТЯ МІГРАЦІЇ

Північно-Понтійський регіон, який охоплює сучасну Україну, протягом століть з'єднував безкрайній Євразійський степ з Центральною Європою. Ця територія простягалася через Угорщину, Болгарію, Румунію, Молдову, Україну, Казахстан, Сінцзян, Монголію і Маньчжурію, з одним великим ексклавом – Паннонським степом, розташованим переважно на території Угорщини. Північно-Понтійський регіон слугував важливим перехрестям для міграції з різних напрямків. Результати дослідження показали, що через часті переміщення, асиміляції та контакти давнє населення України мало дуже різноманітне походження [2]. Не охоплюючи всі місцеві культури, зосереджуємося на генетичному походженні тих людей, які проживали у Північному Причорномор'ї, зокрема багатьох кочових войовничих груп.

Україна у Північному Причорномор'ї була важливою контактною зоною між європейським та азійським населенням. Цей регіон був першою територією, де степові скотарі змішалися з ранніми землеробами. Це змішування сприяло появі культури шнурової кераміки, синташтинської, андронівської та зрубної. Вони мають спільні риси, хоча кожна з них представляє унікальний розвиток у мистецтві, технологіях та способі життя. Дослідження цих культур допомагає зрозуміти розвиток суспільств на території Європи та Центральної Азії впродовж бронзового віку. Шнурова, Синташтинська, Андронівська та Зрубна культури мають спільні риси, що вказує на міграцію та культурний обмін між різними народами, що проживали на території Європи та Центральної Азії [3].

Південь України як частина Євразійського степу став місцем інтенсивного генетичного та культурного обміну завдяки сприятливим умовам:

- доступності;
- наявності розгалуженої гідрологічної системи;
- великої кількості сировини;
- поєднання лісостепових ґрунтів з відкритими степовими просторами;
- великими степовими масивами та гірськими хребтами.

Кочові групи, осілі цивілізації створювали колонії на узбережжі Чорного моря. Дослідження показує, що протягом століть у степовій та лісостеповій смузі України відбувалися міграції за кількома напрямками. Основні міграційні потоки були зумовлені міжплеменними культурними контактами та конфліктами, торгівлею, демографічним тиском, розширенням зон впливу кочівників тощо. Вони йшли з Карпато-Дунайського регіону, Середньої Азії, Північного Кавказу, інтенсивні переміщення населення відбувалися і на території України [1].

Дослідники Лехті Сааг, науковий співробітник Інституту геноміки Тартуського університету та Університетського коледжу Лондона, та Ольга Утєвська, стипендіат MSCA4Ukraine в Інституті геноміки Тартуського університету, та багато інших науковців, які досліджували генетичне походження людей, які проживали у Північному Причорномор'ї, виявили, що наприкінці бронзової доби та на початку раннього залізного віку найпомітніша археологічна діяльність у північнопричорноморських степах була пов'язана з киммерійцями та їхніми військовими походами у Малу Азію. Їх замінили скіфи та сармати – племенні союзи зі змішаним (місцевим і східноазійським) походженням [4, р. 543–550]. У цей період у Причорномор'ї з'явилася мережа грецьких колоній.

У лісостеповій зоні осілі спільноти, які жили у той період, були пов'язані з попереднім тишинецьким культурним колом (яке включало Лужицьку та Висоцьку культури). Лужицька культура існувала на території сучасної України з приблизно 1400-х років до н. е. і була попередником Висоцької культури. Лужицька культура поширилася на Волині, Львівщині та Тернопільщині після міграції з межириччя Одеру й Ельби. Висоцька культура, яка еволюціонувала з Лужицької, була поширена у західних регіонах України та характеризувалася іншими рисами, зокрема поховальними обрядами. Згідно з письмовими та археологічними джерелами, народи, які вважаються попередниками слов'ян, пов'язані з Зарубинецькою культурою (басейни Прип'яті, середнього і частково верхнього Дніпра) [2]. Початок міграційного

періоду на території України пов'язаний з приходом германських племен та формуванням багатоетнічної Черняхівської культури.

Давнє населення України мало різноманітне походження внаслідок частих переміщень, асиміляції та контактів. Географічне розташування, ландшафт та екотипи України зробили її місцем перетину та взаємодії східних і західних сусідів, що наклало свій відбиток на генетичний склад місцевого населення. Наприкінці бронзової доби пропорції предків були подібні до сучасних популяцій у решті Європи – суміш європейських мисливців-збирачів, анатолійських ранніх землеробів і степових скотарів. Ці компоненти предків присутні в українському регіоні донині.

Науково-популярна праця історика Андрія Шевченка «Господарство Буджака Османсько-татарської доби» досліджує маловідому сторінку історії українського степу. В Буджаку з 1420-х рр. Османська держава намагалася відвоювати Буджак у Молдавського князівства. Головною метою османів був контроль над Кілією та Білгородом (Монкастро), які були «морськими брамами Молдови». Захоплення дунайських портів означало контроль над Молдавським шляхом, який був серйозним конкурентом Великому шовковому шляху, що проходив через Константинополь. У 1484 р. Османська Порта остаточно здобула дунайські міста Кілія та Білгород. Під час бойових дій їхнє торговельне значення було повністю зруйновано. Зокрема, після захоплення османами Білгорода понад 4 тис. мешканців було віддано в девширме, ще 3 тис. селян з навколишніх сіл захопили яничари й татари, а саме місто перейменували в АкКермен (Аккерман). Як згадували сучасники: «У місті залишилося тільки 200 родин рибалок» [3, с. 103]. У захопленій Кілії понад 2000 дівчат було віддано в девширме [3, с. 81]. У 1503 р. молдавський господар Стефан Великий уклав мирний договір із султаном Баязидом II, за яким повністю визнав османську владу в містах Буджака. Відтепер Кілія та Аккерман перетворилися на османські портові міста, а землі степу були передані кримському хану [3, с. 41; 3, р. 52].

Підкорення османами Буджака збіглося з добою Великих географічних відкриттів у Європі. Транзитне значення Великого шовкового шляху в постачанні азійських прянощів, предметів розкоші до Європи занепало. Постійні війни з Угорщиною, Венецією, Мальтійським орденом спричинили економічний занепад, нестачу продовольства. Османська Порта була змушена кардинально реформувати свою економічну систему та сприяти відновленню господарства для забезпечення свого війська продовольством

Науковці зазначають, що *палімпсест* (поняття, що виражає ідею багатошаровості, накладання), створений міграціями та змішуванням

населення в Україні, сприяв високій генетичній різноманітності у географічно, культурно та соціально однорідних групах, з різними генетичними профілями, присутніми на одній ділянці, серед осіб з однієї археологічної групи.

Наприклад, місто Ізмаїл-Гечіді був поділений на чотири нерівномірні частини: на сході міста був молдавський квартал, на заході – татарські квартали; турки та вірмени ділили ділову частину міста на прибережному плато. У татарському районі не було жодної мечеті, натомість у турецьких кварталах їх налічувалося щонайменше сім. Молдавський район був найбільшим за площею, велика частина якого знаходилася за межами міських укріплень, однак у ньому діяли лише три церкви. Серед мусульманських поселень, що входили до релігійного округу Ізмаїл, збереглися назви Каплибати, Кишла, Дундар, Ахпаноз, Сапан, Постан, Тобак, Іскерлет.

Дослідження науковців було зосереджено переважно на історично відомих мігруючих групах, а не на місцевому населенні. Зразки, використанні у дослідженні, географічно зміщені переважно в бік східної частини України та хронологічно охоплюють залізну добу (700 р. до н.е.-400 р. до н.е.) і середньовіччя (після 400 р. до н.е.). Ранішні періоди (наприклад, неоліт) аналізуються менше [2]. Проте дослідники зазначають, що загальний місцевий генетичний профіль, схожий на сучасних українців, зберігається у цьому регіоні з плином часу. Таким чином, незважаючи на всі міграції та зміщення населення, у мешканців цих регіонів протягом різних епох зберігається стабільний основний генетичний профіль, подібний до того, що мають сучасні українці. Цей склад походження можна простежити до представників Зрубної культури, Висоцької та Лужицької культур, скіфів із західних регіонів, землеробів зі сходу, населення черняхівської культури, а також середньовічних і ранньомодерних слов'ян.

Розглядаючи дослідження науковців, попри чіткі ознаки значної міграційної активності, зокрема впливу зі Східної Азії, а також широкого змішування населення, можна зробити висновок про значний автохтонний компонент («своєрідний генетичний відбиток корінного населення») в українському походженні, принаймні з бронзової доби.

Література:

1. Круз С. І. Скіфи степів України за антропологічними даними / С. І. Круз : Ін-т археології НАН України, Герман. Археол. Ін-т. Київ ; Берлін : Філюк О. Кургани України. Т. 5. 2017. 202 с.
2. Рудич Т. О. Населення лісостепової зони України в скіфську добу. *Археологія*. 2020. № 3. 47 с.

3. Шевченко А. М. Господарство Буджака османсько-татарської доби (кінець XV-початок XIX ст.). Кам'янець-Подільський : ФОП Панькова А. С., 2024. 96 с.

4. Болтрик Ю. В., Окатенко В. М., Тошев Г. М. Терени центру Скіфії (від Солохи до Чортомлика). *Археологія і давня історія України*. 2018. 1(26). 153 с.

5. Pshenichnov A., Balanovsky O., Utevska O., Metspalu E., Zaporozhchenko V., Agdzhoyan A., Churnosov M., Atramentova L., Balanovska E. Genetic affinities of Ukrainians from maternal perspective. *American Journal of Physical Anthropology*. Dec 2013. 152(4). P. 543–550.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-585-6-55>

Бубенок О. Б.

*доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу Євразійського степу
Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ЕТНІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СОЦІУМАХ НОМАДІВ

На сьогодні серед дослідників етнічної історії є дуже поширеною думка, згідно з якою етнос-завойовник нав'язує підкореним етнічним групам свою мову. Це, на їхню думку, є першим досить вагомим кроком в етнічній асиміляції. Далі має слідувати зміна етнічної самосвідомості. У якості доказів цієї концепції наводили етногенез багатьох європейських етносів. Яскравим прикладом цього вважали етногенез романомовних народів (іспанців, італійців, французів, румун, тощо), предки яких мали зазнавати значного впливу з боку латиномовних римлян-завойовників. Наводилися й інші приклади. При цьому аналогічні процеси спостерігались і на Сході. Достатньо згадати походження анатолійських турок. Насамперед, кидається в очі, що у процесі такої мовної і етнічної асиміляції брали безпосередню участь представники осілих етнічних груп.

Але попередження за етнічною історією номадів дають зовсім іншу картину. Дослідники минулого Великого степу вже давно звернули увагу на інформацію Рашид ад-Діна про особливості етногенезу татар